basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ḽA VHUVHILI (P2)

SHUNDUNTHULE/FULWI 2026

TSUMBANḒILA YA U MAKA

MARAGA: 80

Tsumbanḓila iyi ya u maka i na masiaṱari a 31.

TSIVHUDZO KHA VHAṰOLI/VHAMAKI

- **Memorandamu uyu i tou vha tsumbanḓila fhedzi ya u thusa vhaṱoli/vhamaki.**
- **Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhoṱhe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u ṱola/maka hu sa athu u thoma.**
- **Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.**

MAGA A U ṰOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/ṱole fhedzi phindulo ya u thoma. **(Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṅwalwa.)**

2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzoṱhe nṋa u bva kha KHETHEKANYO YA A, (vhurendi ho randelwaho), kha vha make/ṱole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.

3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/ṱole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzoṱhe nṋa, kha vha make/ṱole phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO iṅwe na iṅwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.

4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.

5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/ṱole vha tshi tevhedza memorandamu.

6. Arali vhukhakhi ha mupeleṱo vhu tshi nga khakhisa ṱhalutshedzo, kha vha zwi make sa vhukhakhi. Arali zwi sa khakhisi ṱhalutshedzo, kha vha make sa zwone.

7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo ṋea ndaṱiso, ngauri o no ḓi dzula o ḓihaṱula ene muṋe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/ṱole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṱoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha *Aphendikisi ya A na B* u ṱola maanea a vhalingiwa.**

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwiḓevhe musi o humbelwa uri a khouthe, **vha songo ṋea ndaṱiso.**

9. Kha **mbudziso dzo vuleaho**, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwaṱhisedzo/ṱhalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.

10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAWE. Thikhedzo/Khwaṱhisedzo/ṱhalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.

11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u ṱoliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo ḽa u linganyisa memorandamu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

'VHATUKANA VHA VENḒA' – IP Demana na ET Maumela

KUAVHELWE KWA MARAGA

Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 4 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila heyi:
  - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
  - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
  - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
  - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
  - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1

- **Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbanḓila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi ṱanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.**
- **Vhalingiwa vha nga ṋekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.**
- **Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi**

'VHATUKANA VHA VENḒA: IP DEMANA NA ET MAUMELA' – MW Mbulaheni

Marangaphanḓa

Vhuḓipfi ndi nḓila ine murendi a ḓipfisa zwone musi a tshi ṅwala tshirendo tshawe, a nga ṱakala, a sinyuwa kana a ṱungufhala. Ndima/zwitanza zwi vhumbwa nga mitaladzi/vese dza tshirendo dzi tikedzaho muhumbulo muthihi. Kha tshirendo itshi murendi u sumbedza u takadzwa na u khoḓa mishumo ine vhaṅwali vhavhili vha Venḓa Vho-I.P Demana na Vho-E.T Maumela vha itela Venḓa nga vhuṅwali havho ha dzibugu.

Mbuno

Kha ndima/tshitanza tsha 1, murendi u takadzwa nga vhaṅwali vhane maṅwalwa avho a funwa nga Vhavenḓa. Murendi u takadzwa nga u funana ha avha vhaṅwali.

Kha ndima/tshitanza tsha 2, murendi u takadzwa nga vhuṱali vhune vhaṅwali avha vha vha naho.

Kha ndima/tshiṱanza tsha 3, murendi u takadzwa nga zwine vhaṅwali avha vha amba zwone zwine zwa vha zwa ndeme, zwine zwa pfumisa vhathu nga vhuṱali.

Kha ndima/tshitanza tsha 4, murendi u takalela uri vhaṅwali avha ndi vhone vha no ita uri lushaka lwa Vhavenḓa lu ḓivhee vhukati ha dziṅwe tshaka.

Kha ndima/tshitanza tsha 5, murendi u takadzwa ngauri maṅwalwa a avha vhaṅwali a takadzaho na u fusha vhaswa na vhalala.

Kha ndima/tshitanza tsha 6, murendi u takadzwa nga maṅwalwa a avha vhaṅwali lune a tama Mudzimu a tshi mu ṋea mpho i no nga ya avha vhaṅwali uri na ene a vhe muḓivhalea.

Magumo
Murendi u sumbedza u kona u shumisa ndima/zwitanza u bvisela khagala vhuḓipfi hawe ha u takala a tshi takalela vhukoni ha vhaṅwali vha re na vhuṱali, vhane maṅwalwa avho a takadza vhalala na vhaswa, a ita uri na Vhavenḓa vha ṱhonifhee nga dziṅwe tshaka. [10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'KHA INWI WANGA' – FR Modau

2.1 Murendi u khou amba uri o fhedza miṅwaha a sa wani muthu ane a funana nae.√√ (2)

2.2 Okisimoroni.√ Murendi u takalela uri o wana mufunwa, a dovha a tama uri ngavhe lufuno lwavho lu sa fheli.√ (2)

2.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri u sa funiwa zwi a vhavha ngauri u kundwa na muthu ane a ḓo u tikedza na u lilisana nae musi u maṱunguni.√√ (2)

2.4 Ndi vhuḓipfi ha u takala,√ ngauri murendi o wana mufunwa wawe we a vha a tshi khou mu ṱoḓa u bva kale.√ (2)

2.5 Ndi a mu pfela vhuṱungu, ngauri u sa funiwa/u sa vha na mufarisi zwi a vhavha.√√ (2)
[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'TENDAMUDZIMU O ṰUWA' – M.W Mbulaheni

3.1 Murendi u bvisela khagala uri Tendamudzimu o lovha na vhukoni hawe.√√ (2)

3.2 Ḽivhuvhisi/Ḽitatathino.√ Murendi u amba uri ngavhe ri vhe roṱhe ro lovha navho.√ (2)

3.3 Vharangaphanḓa kha vha ṱanganedze vhathu vhane vha imela ngoho.√√ (2)

3.4 Ndi vhuḓipfi ha u pfa vhuṱungu,√ ngauri murendi u vhaiswa ngauri vhathu vhane vha amba ngoho a vha thetsheleswi nga vharangaphanḓa.√ (2)

3.5 Ndi a mu pfela vhuṱungu, ngauri u siiwa nga muthu ane wa mu funa, a ambaho ngoho na u lwela vhathu zwi a vhavha.√√ (2)
[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'ṄWANANGA' – L Ṇetshiavha

4.1 Murendi u ṱoḓa u bvisela khagala uri vhathu vhoṱhe vho lindela u vhona ṅwana a tshi bebwa. √√ (2)

4.2 Ḽimethafore.√ Murendi u amba uri ṅwana wa u thoma u bebiwa o vha ene o vhofhekanyaho/khwaṱhisedzaho lufuno lwa vhabebi.√ (2)

4.3 Mubebi u ḓihudza nga mbebo yawe/Mubebi u pfa a tshi hulisea musi a tshi vho pfi mubebi/a na ṅwana.√√ (2)

4.4 Ndi vhuḓipfi ha u takala,√ ngauri murendi o takalela u vha hone ha ṅwana ane a ḓo ita uri a pfi mubebi a ṱhonifheaho.√ (2)

4.5 Ndi a mu pfela vhuṱungu, ngauri zwi a vhavha u wana ṅwana muṱani nga murahu ha u lindela lwa tshifhinga tshilapfu.√√ (2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'PFUNZO' – RN Makhale

5.1 Aḽegori,√ ngauri tshi eletshedza vhavhali nga ha ndeme ya pfunzo.√ (2)

5.2 Ḽimethafore,√ ngauri pfunzo i bulwa uri ndi tshithu tshi funwaho nga vhathu vho thanyaho.√ (2)

5.3 Muhumbulo muhulwane wa tshirendo itshi ndi wa u sumbedza vhathu ndeme ya pfunzo/u ṱuṱuwedza vhathu u dzhiela pfunzo nṱha.√√ (2)

5.4 U khwaṱhisedza uri pfunzo ndi tshithu tshi sa fheli/tsha ndeme vhutshiloni ha muthu hoṱhe.√√ (2)

5.5 Ndi a tendelana nae, ngauri pfunzo i ṋea vhathu vhuṱali na ngoho, a sa funi pfunzo u ungeledzwa nga zwi sa vhuedzi, zwi no ṱavhanya u fhela.√√ (2)
[10]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKUḼOO

NGANEA

MBUDZISO YA 6: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15
Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10
Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga nḓila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- **Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbanḓila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi ṱanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.**
- **Vhalingiwa vha nga ṋekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.**
- **Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.**

Marangaphanḓa
Puloto ndi u lunzhedzana ha mafhungo a bugu u bva musi i tshi thoma u swika hune ya fhela hone. Afha tshiwo tshiṅwe tshi bveledza tshiṅwe nga u tevhekana. Hu na zwipiḓa zwo fhambanaho zwa puloto: mathomo, u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho, maṱhakheni, nyito i waho na thasululo. Vhaanewa ndi vhathukhumbulelwa vhane muṅwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a bugu yawe.

Mbuno
Mathomo
Afha ndi hune ra vhona vhaanewa vhahulwane vha tshi bulwa hone. Thaidzo dza vhaanewa vhahulwane dzi bveledzwa henefha. Ri vhona Vho Madilaga vhe na thaidzo ya u sa tsha ṱoḓa muṅwe ṅwana, ngeno Vho Luvhani, mufumakadzi wavho vhe na thaidzo ya u wana uri vho ḓihwala na uri munna wavho ha nga ḓo zwi ṱanganedza ngauri o no sumbedza vhuimo hawe kha fhungo iḽi.

Nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo

- Ri vhona thaidzo ine muanewa muhulwane a vha nayo i tshi aluwa. Vho Madilaga vha tshi wana zwauri Vho Luvhani vho vhifha muvhilini vhone vha ita uri muṱani hu dzule hu na tsemano dzi sa fheli.
- Vho Luvhani vha vhiga thaidzo yavho ha Vho Mainganye na khaladzi avho Vho Muvhi uri vha vha thuse vha ambe na Vho Madilaga.
- Vho Luvhani musi vha tshi beba ṅwana wavho, vho vha na thaidzo ya uri ṅwana o bebwa e na liṋo lithihi ḽa nṱha. U bebwa ha uyu ṅwana zwo hashwa na kha dziradio nge zwa vha zwi tshimangadzo kha lushaka. Izwi zwo ṋaṋisa thaidzo ya Vho Luvhani na Vho Madilaga.
- Vho Madilaga vha ṋaṋa u vhaisala musi vha tshi humbula uri ṅwana uyo ndi shenga ngauri o bebwa e na liṋo lithihi ḽa nṱha. Samba ḽa uri muṱani wa Vho Madilaga ho bebwa ṅwana wa shenga ḽo ḓo ṱanganya shango ḽa Tshandebvu lothe.
- Vhurangaphanḓa ha shango ho ḓo vhidza muḓivhi wa zwa tsedzuluso Vho Nicholson uri vha eletshedze na u ṋea vhathu nḓivho nga ha mafhungo a musi ṅwana a tshi nga bebwa e na liṋo. Vho Madilaga o vho ngo ṱanganedza ṅwana wavho Tshifhiwa naho zwo ralo.
- U bebwa ha Tshifhiwa e na liṋo zwo ita uri vha muṱa wa hawe vha dzulele u goḓwa nga vhahura.
- Vho Luvhani vha fhedza nga u pfulutshela Polokwane vha tshi itela u tinyisa ṅwana wavho kha samba ḽa uri ndi shenga. Hayani Vho Madilaga vho sala vhe na mushumi, zwa vho ita uri vha si vhe na tshifhinga tsha u alusa ṅwana wavho Tshifhiwa. Tshifhiwa mafhungo a tshikolo ho ngo mu ṋea thaidzo ngauri o vha a tshi kona, o fhedza a ṋewa na bazari.
- Mafhungo aya a ri livhisa kha maṱhakhe a bugu iyi.

Magumo

Muṅwali u sumbedza u kona u shumisa vhatambi u bveledza 'mathomo' na 'u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho' sa zwipiḓa zwa puloto ya buguni iyi. Zwipiḓa izwi zwo bveledzwa lu fushaho nga nḓila i sa xedzi. **[25]**

MBUDZISO YA 7: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO PFUFHI

7.1 Mafhungo aya a ṱana tshipiḓa tsha nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri thaidzo ya Vho Luvhani ya u sa ṱanganedzwa ha Tshifhiwa nga Vho Madilaga i khou ṋaṋa u hula i tshi ya phanḓa.√ (2)

7.2 Vho Luvhani vha bveledzwa sa mufumakadzi a no konḓelela/ane a pfa musi a tshi eletshedzwa nahone ane a ofha Mudzimu.√Vho Luvhani a vha sumbi u dinalea musi Vho Maamba vha tshi vha vhudza uri vho ḓa u vhona ṅwana wa shenga/vha a thetshelesa musi Vho Boshoto vha tshi vha eletshedza na u vha khuthadza.√ (2)

7.3 U vha hone ha vhafunzi Vho Boshoto afha sibadela zwi ita uri Vho Maambavhaṅwe vha shone musi vha tshi wana uri ṅwana ane vha ṱoḓa u mu vhona ndi wa muzwala wavho Vho Luvhani.√√ (2)

7.4 Zwe Vho Boshoto vha amba zwauri u bebwa ha Tshifhiwa e na ḽino yo vha ndivho ya Mudzimu ya uri vhathu vha ḓivhe uri vhuholefhali a vhu thivheli muthu u bvelela.√Tshifhiwa o fhedza o bvelela vhutshiloni nge a phasa a shuma a fhira na vha songo holefhalaho/Zwe vhafunzi Vho Boshoto vha amba uri Vho Luvhani vha kha ḓi ḓo ṱangana nazwo zwa u sa ṱanganedzwa ha Tshifhiwa, zwo bvelela musi vhathu vha shango ḽa Tshandebvu, Vho Ana, tshikoloni tshe vhana vha Vho Luvhani vha vha vha tshi dzhena khatsho ha vha na u sasaladzwa zwihulu ha Tshifhiwa hu tshi pfi ndi shenga.√ (2)

7.5 - Zwo ita uri muṱa wa Vho Madilaga u dovhe u vhe tshithu tshithihi.
- Vho Madilaga vho ṱanganedza Tshifhiwa sa ṅwana muṅwe na muṅwe.
- Shango ḽa Tshandebvu ḽo thoma u takalela Tshifhiwa sa mudzulapo wa ndeme, nahone vha ṱanganedza uri a si shenga.

[Mbuno MBILI dzi pfalaho] √√ (2)

7.6 - Zwo ita uri Vho Luvhani vha vhe na vhulwadze ha mutsiko wa malofha.
- Vho Luvhani vho bva vhusiku vha songo onesa.
- Vho Luvhani vho beba nga muaro.
- Muṱa wo fhandekana.
- Muṱa wo vha u tshi dzula u na tsemano.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho] √√√ (3)

7.7 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri miraḓo ya muṱa i tea u tikana arali hu na thaidzo muṱani.√ Vho Madilaga a vho ngo tikeḓza mufumakadzi wavho musi Tshifhiwa o bebwa e na ḽiṋo ḽithihi, vho tou vha holedza vha ri vhone a vha tsha ṱoḓa muṅwe ṅwana√√ (3)

7.8 Vho Luvhani vha ṱanganedza Tshifhiwa ngeno Vho Madilaga vha sa ṱanganedzi ṅwana. Vho Luvhani vha na mbilu yavhuḓi ngeno Vho Madilaga vhe na mbilu mmbi.
[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

7.9 Ndivho ndi ya uri vhokhotsi vha songo hana u bebwa ha ṅwana muṱani ngauri a nga vha ene ane a ḓo fhedzisela o vha ḓisela zwivhuya.√
Vho Madilaga vha hana u bebwa ha Tshifhiwa nge vha vha vha sa tsha ṱoḓa muṅwe ṅwana, ha vho vha ene a bvelelaho a vha ṱhogomela.√ (2)

7.10 - Ndo vha ndi tshi ḓo mu ṱanganedza na u pfesesa nyimele yawe.
- Ndo vha ndi tshi ḓo mu funa sa vhaṅwe vhana.
- Ndo vha ndi tshi ḓo mu ṋea thikhedzo vhutshiloni hawe.
[Na zwiṅwevho zwi pfalaho].√√√ (3)

7.11 Ndi sasaladza u kola/u funesa mafhungo a vhaṅwe/matshilisano a si avhuḓi kha Vho Maamba√ ngauri vha takadzwa nga u ḓivha mafhungo ane a vhaisa vhaṅwe vhathu/vha funesa mafhungo a sa vha thusi nga tshithu/a vha pfeli vhaṅwe vhuṱungu.√ (2)
[25]

MBUDZISO YA 8: *ISHA ḼA MIṰODZI* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.
Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.
Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- **Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbanḓila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi ṱanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.**
- **Vhalingiwa vha nga ṋekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.**
- **Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.**

Marangaphanḓa

Puloto ndi u lunzhedzana ha mafhungo a bugu u bva musi i tshi thoma u swika hune ya fhela hone. Afha tshiwo tshiṅwe tshi bveledza tshiṅwe nga u tevhekana. Hu na zwipiḓa zwo fhambanaho zwa puloto: mathomo, u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho, maṱhakheni, nyito i waho na thasululo. Vhaanewa ndi vhathukhumbulelwa vhane muṅwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a bugu yawe.

Mbuno

Mathomo

- Afha ndi hune ra vhona vhaanewa vhahulwane vha tshi bulwa. Muṅwali u bveledza thaidzo ine muanewa dendele a vha nayo. Hezwi zwi vhonala musi Vho Loshani vhe na thaidzo ya u ḓihwala ha Maria ngauri vho vha vha tshi zwi ḓivha zwauri u funana na muṱhannga wawe Aifheli ane a vha khonani yavho.

Nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo

- Hafha thaidzo dza vhaanewa vhahulwane dzi thoma u ṱharamuwa/aluwa.
  Aifheli na Maria vha langana u malana nga munyanya, vha ita na u ta ḓuvha ḽine vha ḓo malana ngaḽo.

- Vho Loshani vha ṋewa tshipiḓa tsha u dzudzanya munyanya wa mbingano ya Aifheli na Maria.
- Vha lushaka a vha ṱoḓi Vho-Loshani vha tshi tshimbidza munyanya.
- Ha Vho Loshani, Vho Josephine vha vha na ṅwana wa musidzana we dzina ḽawe ḽa vha Musatondwa.
- Maria u vha na ṅwana wa mutukana, u ṋewa dzina ḽa Rotondwa nga Aifheli ngauri u vhona Mudzimu o tonda muṱa wawe zwihulusa.
- Rotondwa u bebwa a tshi fana na Vho-Loshani lune na tshikoloni vha fhedza vha tshi mu vhidza uri ndi Rotondwa Loshani.
- Maria u tama vha tshi pfulutshela Ṱhohoyanḓou u itela uri tshiphiri tsha uri Rotondwa ndi ṅwana wa Vho-Loshani tshi si bvele khagala.
- Vhuvhili havho havha vhana vho ḓo ya Yunivesithi ya Venḓa u isa pfunzo dzavho phanḓa.
- Vhe henengei yunivesithi vha mbo thoma u vhumba vhukonani vha tshi ita na zwa kereke.
- Vhukonani havho vhu fhedza vhu tshi vhumba vhushaka ha u funana lune vha fhulufhedzisana na u ḓo malana.
- Vha langana u yo vhudza vhabebi vhavho uri vhone vha khou funana lune vha ḓo fhedza vha tshi malana.
- Vho-Aifheli vha a ṱanganedza mafhungo a bvaho kha Rotondwa ngeno Vho-Maria na Vho-Loshani vha tshi tou ri ḽa ḓa hafha ḽi a kovhela.

Magumo

Muṅwali u sumbedza u kona u shumisa vhaanewa/vhabvumbedzwa u bveledza 'mathomo' na 'u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho' sa zwipiḓa zwa puloto ya buguni iyi. Zwipiḓa izwi zwo bveledzwa lu fushaho nga nḓila i sa xedzi. [25]

MBUDZISO YA 9: *ISHA ḼA MIṰODZI* – MBUDZISO PFUFHI

9.1 Mafhungo aya a ṱana tshipiḓa tsha maṱhakheni a nganea iyi,√ ngauri thaidzo ya tshiphiri tsha u pomotshedza Aifheli muhwalo/thumbu ya Maria tsho bvela khagala.√ (2)

9.2 Vho-Maria vha bveledzwa sa mufumakadzi a sa fhulufhedzei kha mbingano.√ Maria u bula tshiphiri tsha uri Rotondwa ndi ṅwana wa Vho-Loshani nga u vhona uri Rotondwa o no khakhisana na Musatondwa hu uri o zwi ḓivha kale.√ (2)

9.3 Kutshilele kwa Aifheli afha muṱani ku ita uri Rotondwa a dzhie Vho-Aifheli sa khotsi awe naho vha si khotsi awe vha malofha ngauri vho mu alusa zwavhuḓi.√√ (2)

9.4 Mafhungo aya a thusedza u anetshela zwa phanḓa ngauri khaladzi na khaladzi vho malana vha bvela phanḓa na lufuno lwavho.√√ (2)

9.5 - Zwo ita uri vhana vha khotsi vha tshinyane.
- Zwo ita uri vha ite vhuṱudzi vhu lwaho na mvelele ya Tshivenḓa ya u funana vhe vha dzofha ḽithihi.
[Mbuno MBILI dzi pfalaho]√√ (2)

9.6 - Vho fhedza vho pfulutshela Shakadza.
- U dzulela u nwa halwa/tshidakwa.
- U fhela ha vhukonani havho na Aifheli.
- Vho vhangela musadzi wavho vhulwadze ha mutsiko wa malofha.
- Vhana vha khotsi vho tshinyana.
[Mbuno THARU dzi pfalaho]√√√ (3)

9.7 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri u dzumba ngoho/tshiphiri a si zwavhuḓi ngauri zwi fhedzisela zwo bvela khagala zwa dovha zwa vhanga malwadze.√ Vho Josephine, Vho-Loshani na Maria vha dzumba tshiphiri tsha uri Maria o ḓihwala nga thumbu ya Vho-Loshani, fhedzi tshiphiri itshi tshi fhedza tshi tshi bvela khagala musi vhana vha tshi vho funana vha ita na u tshinyana.√√ (3)

9.8 - Aifheli u a fhulufhedzea kha mbingano ngeno Maria a sa fhulufhedzei kha mbingano.
- Aifheli u funa Rotondwa a tshi malana na Musatondwa ngeno Maria a tshi ri Rotondwa a nga si malane na Musatondwa.
[Mbuno MBILI dzi pfalaho]√√ (2)

9.9 Ndivho ndi ya uri zwoṱhe zwine vhathu vha ita vha sa vhonali/vho dzumbama zwi ḓo fhedza zwo bvela khagala.√ Maria na Vho-Loshani vho funana lwa tshiphiri vha tshinyana mihwalo vha pometshedza Aifheli, fhedzi zwoṱhe zwo fhedza zwo ḓivhea.√ (2)

9.10
- Ndi nga humbela vhahulwane vha muṱa uri vha mu kaidze.
- Ndi nga humbela vhashumelavhapo uri vha thuse.
- Ndi nga dzula fhasi nda amba nae na u mu sumbedza uri zwine a khou ita zwo khakhea.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

9.11 Muthu a songo dzula na tshiphiri ngauri tshi fhedza tsho vhaisa ene matshelo.√ Vho-Josephine vho dzumba tshiphiri tsha uri Vho-Loshani vho ṋea musidzana wa Aifheli khonani yavho Maria mihwalo, zwo fhedza zwo ita uri vha farwe nga malwadze musi vhana vha khotsi vho no funana na u tshinyana.√ (2)

[25]

FOLUKUḼOO

KHUVHANGANYO YA FOLUKUḼOO – RV Tshikovhi

MBUDZISO YA 10: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUḼOO* – MBUDZISO NDAPFU)

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15
Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10
Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga nḓila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbanḓila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga ṋekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Vhalingiwa vhalavhelelwa u nanga zwibveledzwa zwo teaho u bva buguni yavho u itela u khwaṱhisedza ḽikumedzwa ḽine ḽa khou sengulusiwa.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siaṱari ḽa mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanḓa

Ndi ngoho maṅwalwa a sialala a na mushumo wa u tsivhudza vhathu uri vha ḓivhe vhuṱali na ḓivhazwakale zwa vharangaphanḓa vhavho, hu tshi katelwa na khaedu dza vhutshilo dze vha ṱangana nadzo na uri riṋe ri livhane nadzo ri sa timatimi. Izwi ri zwi guda nga u shumisa ngano, zwikhoḓo, mirero na maambele.

Mbuno

[Afha vhalingi vho ṋea tsumbo dzavho, vhalingiwa vha nga ḓi shumisa tsumbo dzo fhambanaho na idzi, tenda dza vha dzi tshi khwaṱhisedza ḽikumedzwa].

- Nga lungano lwa vhubvo ha dzina ḽa Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana, muṅwali u ṱana Makhado e khosi ya vhuṱali na vhuhali musi a tshi lwela u dzhiulula shango ḽawe murahu zwanḓani zwa vhatshena.
- Tshilwavhusiku u vhonala a tshi funa shango ḽawe. U sumbedza u vha khosi ya vhuṱali nge a dzumba zwigidi a tshi itela u ḓo zwi shumisa musi a tshi lwa na vhatshena.

- U vhumba vhukonani ha khole-khole na vhatshena a tshi itela u ṱoḓa u dzhiulula shango ḽawe murahu.
- U ṱuṱuwedza vhalanda vhawe uri vha lwele shango ḽavho vho ḓiimisela vhukuma.
- Makhado ndi khosi i konesaho u lwa vhusiku, ndi he a ṅewa dzina ḽa Tshilwavhusiku.
- Tshikhoḓo tsha sialala tsha Vhaṱavhatsindi vha Thengwe, murendi u ṱana vhuṱali na u khoḓa Vhaṱavhatsindi vha Thengwe vha re na vhukoni ha tshiḓinḓa tshine vha sola na u vhaisa muthu e henefho a si vhuye a zwi pfa. Na kha lungano lwa Vhubvo ha dzina ḽa Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana, tshimbevha tsho vha hone tsha khosi na vhalanda vhawe musi vho lalela vhatshena.
- Vhaṱavhatsindi vha Thengwe vha na tshiphiri tshihulu, tshavho tsha mbiluni u nga si tshi ḓivhe. Na kha khosi Makhado zwo tou ralo, vhuṱali ha vhukonani ha khole-khole na vhatshena ndi zwiṅwe zwi sumbaho tshiphiri tshawe.
- Izwi ndi dziṅwe ndila dza vhuṱali he vho ri rangaho phanḓa vha ri siela uri ri zwi shumise u lwa na thaidzo/khaedu dzine ra ṱangana nadzo vhutshiloni.
- Vhaṱavhatsindi vha wanala vhe hone kha ḽa Venḓa vhe kha mafhungo a ndimo.
- Ndi vhathu vha re na vhuluvha kha mahosi avho. Ndi vhathu vha vhudele na u fuwa. Ndi vhathu vha vhurereli havho hune ha itwa dzivhani ḽa Fundudzi. Nga hezwi ri funzwa vhuṱali uri ri vhe na vhuthu, mulalo na u dzhiela nṱha sialala ḽashu.
- Tsumbo dza mirero asidzi: **1. A lu khwaṱhi fhedzi luṅunḓu lu khwaṱha lu na thanda ngomu. 2. Phala i wana musuki, mutshini u fhira ngaho.**
- Murero wa u thoma: A lu khwaṱhi fhedzi luṅunḓu lu khwaṱha lu na thanda ngomu. Muṅwali u ṱana uri muthu ha koni u ima nga eṱhe, u koniswa nga vhaṅwe. Zwo rali kha Tshilwavhusiku na Vhaṱavhatsindi vha Thengwe. Murero wa vhuvhili: Phala i wana musuki, mutshini u fhira ngaho. Muṅwali u khou ṱoḓa u tsivhudza vhathu uri muthu ane a ita zwivhuya a si ene ane a ḓiphiṋa ngazwo. Ṋamusi ro vhofholowa, ri kha vhukimvi nge vhaṅwe vha ḓiita zwiṱhavhelo vha tshi ri lwela.

Magumo

Muṅwali u sumbedza u kona u shumisa lungano, tshirendo tsha sialala na mirero u bvisela khagala ḽikumedzwa ḽine ḽa ri maṅwalwa a sialala a na mushumo wa u ḓivhadza vhathu uri vha vhe na ndivho ya ḓivhazwakale ya vharangaphanḓa vhavho na u vha na vhuṱali ha u kona u tandulula thaidzo dzavho vhutshiloni. [25]

MBUDZISO YA 11: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUḼOO* – MBUDZISO PFUFHI

MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI

PHINDULO DZA TSHIPIḌA TSHA C: LUNGANO

11.1 Ndi lungano lwa phukha,√ ngauri vhabvumbedzwa vhoṱhe ndi phukha.√ (2)

11.2 Muanetsheli u vha a tshi khou vhudza vhathetshelesi uri vha fhumule vha ḓilugisele u thetshelesa mafhungo awe ngauri u khou thoma u anetshela lungano.√√ (2)

11.3 Muvhuḓa wo ṱaniwa sa mubvumbedzwa a re na vhufhura na vhuṱali√ ngauri wo fhura pfeṋe wa ḽi bika wa ḽi ḽa wa dovha wa ri u tshi sengiselwa mafhungo a tshiṋanga wa bva mulanduni.√ (2)

11.4 Ndi u ṱoḓa u sumbedza uri shangoni hu na vhathu vhane a vha lengi u fhurea, vha ḓi sala vhe na mulandu naho ho khakhelwa vhone.√√ (2)

11.5 Ndi vhuḓipfi ha u vhaisala/dinalea.√ Mapfeṋe a dinalea ngauri muvhuḓa u fhedza wo bva mulanduni ngeno u wone wo vhulahaho ḽiṅwe pfeṋe.√ (2)

11.6 Vhathetshelesi vho vha vho lavhelela uri muvhuḓa nga murahu ha u farwa nga mapfeṋe wa iswa musanda, u ḓo wanwa mulandu wa u vhulaya pfeṋe fhedzi wa fhedza u songo wanwa mulandu.√√ (2)

11.7 Ndi a a pfela vhuṱungu.
- O vhulahelwa ḽiṅwe ngao.
- Ha ngo kona u vhiga mulandu nga nḓila yone, zwa ita uri muvhuḓa u si vhonwe mulandu.
- A fhedza a tshi vho nga ndi one o khakhelaho muvhuḓa.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

PHINDULO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA D: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHOḌO)

11.8 Murendi u ṱoḓa uri vhudza uri Thovhele Muthuhathoṅwi Rammbuḓa u a gidimesa.√√ (2)

11.9 Mvumbo ya u sumbedza vhuṱali ha u kona u ḓipilela na u ḓiponyokisa musi e nndwani kana musi zwo vhifha.√√ (2)

11.10 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhathu kha ri ṱhonifhe na u hulisa vharangaphanḓa vhashu/Vharangaphanḓa vha re na vhuṱali vha a ṱhonifhiwa nga vhathu.√√ (2)

11.11 Ndeme ya u shumisa tshigarukela ndi u khwaṱhisedza uri Thovhele Muthuhathoṅwi Rammbuḓa ndi khosi ya ndeme nahone i ṱhonifheaho.√√ (2)

11.12 - U na vhukoni ha u kona u ḓitshidza musi wa khombo.
- U vha muthu a sa levheli vhathu.
- U vha muthu wa ndeme wa vhuhosi vhuhulwane ha Vhavenḓa.
[Mbuno MBILI dzi pfalaho]√√ (2)
[25]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: ḌIRAMA

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

MBUDZISO YA 12: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15
Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10
Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga nḓila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- **Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbanḓila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.**
- **Vhalingiwa vha nga ṋekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.**
- **Kha vha shumise rubriki i re kha siaṱari ḽa mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.**

ADENDAMU

Marangaphanḓa

Vhatambi ndi vhathu khumbulelwa vhane muṅwali a vha shumisa u bveledza ḓirama yawe. Milaedza ndi ngeletshedzo dzine muṅwali wa ḓirama a tama u tsivhudza vhavhali/vhaṱaleli. Kha ḓirama iyi muṅwali u shumisa vhatambi vha fanaho na Vho-Ṋefefe, Vho-Mariṱa na Mashudu u tsivhudza vhathu uri u lema vhana a si zwithu zwavhuḓi.

Mbuno

Vho-Mariṱa

- **Vhabebi vha vhafumakadzi kha vha litshe u lema vhana vhavho vha vhasidzana vhunga vhe vhone vhane vha guda khavho.** Vho-Mariṱa a vho ngo kona u vha tsumbo kha ṅwana wavho Mashudu nga u sa mu kaidza musi a tshi khakha. Vha mu litsha a tshi vhuya ḽo kovhela, vha dovha hafhu vha mu itela tshiṅwe na tshiṅwe o dzula, a vha mu ṱuṱuwedzi kha zwa tshikolo vha mu ṱuṱuwedza kha zwa vhatukana.

- **Vhabebi vha tea u shumisana na vhadededzi vha vhana vhavho nga mulalo kha u vha lulamisa pfunzoni dzavho.** Vho-Mariṱa vha ṱuṱuwedza Mashudu uri a nyadze vhadededzi vha mu ṱuṱuwedzaho kha zwa tshikolo nge vha sema mudededzi Vho-Ludwevha.
- **Ndi zwa ndeme uri vhafumakadzi vha ṱhonifhe vhanna vhavho uri muṱa u dzule u na tshirunzi**. Vho-Mariṱa vha sema munna wavho Vho-Ṋefefe vha tshi vha semela uri vha khou rwa Mashudu musi a tshi ita zwa vhatukana nahone izwi zwi ita uri muṱa wa Vho-Ṋefefe u we tshirunzi.
- **Vhabebi kha vha farisane zwi tshi ḓa kha kualusele kwa vhana vhavho**. Vho-Mariṱa a vha farisani na munna wavho Vho-Ṋefefe musi vha tshi kaidza Mashudu kha u vhuya hawe vhusiku, u funesa vhatukana, u sa ita mishumo ya hayani na ya tshikoloni.
- **Vhomme vha songo tendela vhana vha tshi ita zwine vha funa ngauri vha ḓo fhedza vha tshi ri sola na u ri shandukela matshelo.** U tendela Mashudu a tshi ita zwine a funa zwi ita uri a seme mme awe a vha vhudze na zwauri ndi vhone vho mu tshinyaho lune vha vho tou sala vha tshi nga muloi wawe.

Vho-Ṋefefe

- **Vhabebi vha vhanna vha songo tendela vhana vhavho vha tshi tshimbila ḽo kovhel**a. Vho-Ṋefefe vha kaidza Mashudu vha tshi mu kaidzela dzema ḽawe ḽa u tshimbila na u vhuya vhusiku. Vha ita na u mu rwa nga nṱhani ha honoho u vhuya hawe vhusiku.
- **Vhabebi vha vhanna kha vha ṱuṱuwedze vhana na u sumbedza vhana vhavho ndeme ya u dzhena tshikolo uri zwithu zwi konou vha tshimbilela matshel**o. Vho-Ṋefefe vha ṱoḓou ḓivha uri Mashudu u khou shuma hani tshikoloni. Vha dovha hafhu vha mu vhudza nga ha ndeme ya u dzhena tshikolo.
- **Vhabebi kha vha farisane kha u alusa vhana vhavho.** Vho-Ṋefefe vha lingedza u farisana na mufumakadzi wavho kha u alusa vhana vhavho ngeno Vho-Mariṱa vha tshi vha phambana nadzo.
- **Vhabebi vha vhanna vha songo tenda u vhuswa nga vhana na vhafumakadzi vhavho.** Vho-Ṋefefe vha lwa na zwithu zwo khakheaho zwi no itwa nga Vho-Mariṱa na ṅwana wavho Mashudu. Vha hanedzana na zwoṱhe zwo khakheaho zwine Vho-Mariṱa na ṅwana wavho vha ita.

Mashudu

- **Vhana kha vha ṱhonifhe vhabebi vhavho musi vha tshi vha ṋea ndayo.** Mashudu u nanga u sa ṱhonifha khotsi awe vhane vha mu sumbedza nḓila kwayo, a ṱhonifha na u ṱhetshelesa mme awe Vho-Mariṱa vhane vha khou mu xedza. Mashudu u vhuya vhusiku hayani, ha iti mishumo ya hayani, ha funi zwa tshikolo, u funesa vhatukana. Khwaṱhisani u tevhela ndaela dzine a ṋewa nga khotsi awe Vho-Ṋefefe zwi sumbedzaho ṱhonifho. U thetshelesa khotsi awe musi vha tshi mu vhudza uri u tea u konḓelela tshikolo.

- **Vhaswa vha tea u dzhena tshikolo vha litshe zwa u gidimela u malwa kana u mala.** Mashudu ha takaleli mafhungo a u dzhena tshikolo. Ha iti mishumo ya tshikolo nahone u ita na u ḓilwadza musi a tshi tea u ya tshikoloni. U dovholola murole muthihi nga nṱhani ha u sa funa hawe tshikolo. Mashudu u litsha tshikolo a ṱahela Tsaṅwani ane a vha na musadzi.

- **Vhaswa vha tea u ṱanganedza ngeletshedzo dzi bvaho kha vhabebi, mashaka na muthu ufhio na ufhio**. Mashudu u hana ngeletshedzo dzi bvaho kha khotsi awe Vho-Ṋefefe na khaladzi awe Khwaṱhisani nge ene a ḓiita khunzi.

Magumo

Muṅwali wa ḓirama iyi u sumbedza u kona u shumisa vhatambi u fhirisa milaedza ya uri u lema, u sa thetshelesa, u sa farisana sa muṱa a si zwavhuḓi. Vhaṱaleli/vhathetshelesi hu na zwinzhi zwe vha gudiswa zwone nga muṅwali mafhungoni a ḓirama iyi. **[25]**

MBUDZISO YA 13: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – MBUDZISO PFUFHI

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

13.1 Ndi nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri thaidzo ya u lemiwa ha Mashudu nga mme awe i khou hulela.√ (2)

13.2 U sa ṅwala mishumo ya tshikolo ha mashudu na lunyadzo lwawe.√√ (2)

13.3 Vho-Mariṱa vha olwa sa mme o lemaho ṅwana wavho Mashudu,√ ngauri vha ya tshikoloni u sema mudededzi Vho-Ludwevha nge vha kaidza Mashudu musi a songo ṅwala mishumo ya tshikolo.√ (2)

13.4 Ndi mudzedze wa tshifhinga tsha zwino/musalauno,√ hune ra wana vhana vha sa ṱhonifhi vhathu vhahulwane/vhadededzi.√ (2)

13.5 Zwe Vho-Laṱani vha sumbedza uri vhumatshelo ha vhana vhu kha pfunzo fhedzi vhana a vha zwi vhoni, vha a fhurwa, tshifhinga tsha vhuya tsha fhela,√ zwo fhedza zwo bvelela kha Mashudu ngauri o fhedza o fhurwa nga Tsaṅwani a mu ṱahisa a shavhela makhuwani.√ (2)

13.6 U lema ṅwana wa musidzana nga mme awe, zwi na masiandaitwa a si avhuḓi.√ Vho-Mariṱa vho lema ṅwana wavho Mashudu nga u mu shumela tshiṅwe na tshiṅwe hayani o dzula, u mu tendela a tshi sanda tshikolo a funa vhatukana, zwo fhedza zwo vhulaisa vhoṱhe. Vho-Mariṱa vho mila philisi, Mashudu a thulwa nga moḓoro.√ (2)

13.7 Aironi ya ḓirama ndi musi vhavhali vha tshi ḓivha zwine zwa ḓo bvelela kha mutambi ngeno ene a sa ḓivhi tshithu.√ Mashudu o vha a sa zwi ḓivhi uri Heḽeni o vha a tshi khou tou ṱoḓa u mu shushedza nga lufhanga ha khou ṱoḓa u mu vhulaha, fhedzi riṋe vhavhali ro vha ri tshi zwi ḓivha.

[Na dziṅwe dzi pfalaho]√√ (3)

13.8 Nyambedzano vhukati ha Vho-Laṱani na Mashudu i bvisela khagala vhuḓipfi ha Vho-Laṱani ha u dinalea.√ Vho-Laṱani vha vhaiswa nga u sa ṅwala ha Mashudu mishumo ya tshikolo lune vha vho tou ita na u mu ṋea ndaṱiso ya u koropa kiḽasi na u vhiga ayo mafhungo kha khotsi awe.√ (2)

13.9 - Mashudu u litsha tshikolo.
- Mashudu u ṱanutshela mme awe Vho-Mariṱa a ri ndi vhone vho mu tshinyaho.
- Vho-Mariṱa vha ḓivhulaha nga u mila phiḽisi.
- Mashudu u thulwa nga goloi a lovha a tshi khou shavha Heḽeni musadzi wa Tsaṅwani.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

13.10 - Ndo vha ndi tshi nga dzula fhasi nae nda mu sumbedza ndeme ya pfunzo.
- Ndo vha ndi tshi ḓo humbela vhabebi vhawe uri vha nthuse u amba nae.
- Ndo vha ndi tshi nga humbela vhulangi ha tshikolo uri vhu ambe nae.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

13.11 Ndi a mu pfela vhuṱungu ngauri:
- O fhedza vhumatshelo hawe ho tshinyala.
- O fhurwa nga munna wa muṅwe a mu ṱahela.
- O ri sia shangoni nga u tou thulwa nga moḓoro a tshi pandamedzwa nga Heḽeni.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)
[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau

MBUDZISO YA 14: *TSHILWAVHUSIKU* – MBUDZISO PFUFHI

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15
Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10
Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga nḓila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbanḓila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga ṋekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siaṱari ḽa mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

ADENDAMU

Marangaphanḓa
Vhatambi ndi vhathu khumbulelwa vhane muṅwali a vha shumisa u bveledza ḓirama yawe. Milaedza ndi ngeletshedzo dzine muṅwali wa ḓirama a tama u ṋetshedza vhavhali/vhaṱaleli. Kha ḓirama iyi muṅwali u shumisa vhatambi vho fhambanaho u tsivhudza vhathu uri vha litshe u sa ṱhonifhana/u nyadzana musi vha tshi khou tshila.

Mbuno
- Vhathu vha songo fhulufhela vhathu vhane vha sa vha ḓivhe. Khosi Tshilwavhusiku u ṱanganedza Maforoṱereke kha shango ḽawe vhe vha humbela u dzula lwa tshifhinga nyana vha fhedza vha tshi vho hana u ṱuwa.
- Vhathu a ri ṱalifhele vhathu vha vhufhura. Maforoṱereke e a swielelwa nga vhadzulapo vha Swongozwi, vho fhedza vha tshi vho hana u ṱuwa vha vho vhangisana shango na vhaṋe vhaḽo. Izwi ri zwi vhona musi vha tshi vho dzharaṱela shango ḽa Swongozwi vha si na thendelo.
- Vhathu vha eletshedzwa u sa kandelana pfanelo. Mphelekedzeni muṅwe wa vhadzulapo vha Swongozwi u rwiwa a vhulaiwa nga Maforoṱereke a songo tshinya tshithu.

- **Vhathu vha tea u ambedzana arali hu na dziphambano.** Maforoṱereke vha lwisa vhaḓinḓa vha khosi musi vho ya kha Maforoṱereke uri vha ambedzane zwauri vha ḓo ṱuwa lini.
- **U tshi ṱoḓou kunda nndwani u fanela u shumisa nḓila dzo khetheaho/dzi songo ḓoweleaho.** Tshilwavhusiku u dzhenela Maforoṱereke vho lala a vha vhulaha na vhana.
- **Vhathu vha tea u fhulufhedzea kha mulanga we vha pfana khawo uri hu sa vhe na dzikhakhathi.** Maforoṱereke vha pfuka mulanga wavho na Khosi Tshilwavhusiku wa uri vha ḓo dzula lwa tshifhinga nyana vha dovha vha fhira. Vhone vho fhedza vho no ḓihahedza kha ḽa Swongozwi vha si tsha tenda u fhira. Izwi zwi sinyusa vhadzulapo vha Swongozwi ha fhedza ho vha na nndwa khulu ye Maforoṱereke vha vhulahwa nga vhunzhi.
- **Vhathu kha vha litshe u ita zwine vha funa kha shango ḽa vhaṅwe vha songo wana thendelo.** Vhadzulapo vha ḽa Swongozwi a vha tsha tendelwa u tshimbila huṅwe na huṅwe kha shango ḽavho. Izwi zwi itiswa ngauri Maforoṱereke vha vho dzharaṱela shango ḽa Swongozwi vha tshi itela pfulo ya zwifuwo zwavho vha songo tendelana na vhaṋe vha shango.
- **Vhatholi kha vha ṱutshele mafhungo a u tambudza vhashumi musi vhe mishumoni.** Maforoṱereke vha tambudza vhashumeli vhavho vha tshi vha ita dziphuli nga u sa vha holela na u vha tambudza. Ntsieni u rwiwa nga Maforoṱereke musi kholomo ine ya khou hamiwa yo raha khamelo.
- **Vhahulwane vha zwitshavha/vhabebi kha vha vhe tsumbo kha kutshilele kha vhathu vhavho.** Kolie u vhidza Mphelekedzeni uri Kafir nge a pfa vhabebi vhawe vha tshi ri vhathu vhatswu ndi '*dzikafir*.'
- **Vhokhotsi vha tea u thetshelesa ngeletshedzo dza vhafumakadzi vhavho.** U sa thetshelesa ha Luka musi musadzi wawe Ledia a tshi mu eletshedza zwo vhulaisa Maforoṱereke nga Tshilwavhusiku.
- **Vhanna vha songo tenda u langwa/vhuswa nga vhana vhavho.** Luka u nyadza khotsi awe musi a tshi vhudza khotsi awe Oubaas Piet uri zwine vha khou amba zwi ambiwa nga zwikalaha nahone kha vha litshe u mu ṱaṱisa kha zwine a khou amba.
- **A si zwavhuḓi u vha na muya wa tshiṱalula na u sanda dziṅwe tshaka.** Maforoṱereke vha ṱalula na u nyefula vharema lune vha sa vha dzhie sa vhathu. Oubaas Piet u ri vharema a si vhathu ndi thuri ngeno Luka a tshi ri ndi dziphukha.
- **Mazwifhi a si avhuḓi.** Maforoṱereke vha zwifhelela Mphelekedzeni vha ri o wanala a tshi khou tswa khuhu dzavho hu uri ene na mmbwa dzawe vho vha vha tshi khou vhilimedza muvhuḓa.
- **Vhufhura a si zwithu zwavhuḓi.** Maforoṱereke vha lingedza u fhura vhadzulapo vha Swongozwi musi vha tshi humbela u rengiselwa tshipiḓa tsha shango ḽa Swongozwi nga kholomo ṱhanu.

Magumo

Muṅwali wa ḓirama u sumbedza u kona u shumisa vhatambi u fhirisa milaedza yo fhambanaho. Hezwi zwi katela u sumbedza uri u kandekanya ha pfanelo dza vhaṅwe, u nyadzana, tshiṱalula na u tambudzana zwo khakhea. Kha ḓirama iyi hu na zwinzhi zwe muṅwali a ri eletshedza sa vhaṱaleli/vhathetshelesi. [25]

KANA

MBUDZISO YA 15: *TSHILWAVHUSIKU* – MBUDZISO PFUFHI

15.1 Ndi tshipiḓa tsha u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho.√ Thaidzo ya u dzhielwa shango ha vhadzulapo vha Swongozwi nga Maforoṱereke i khou hulela i tshi ya.√ (2)

15.2 U dzhielwa shango ha vhadzulapo vha Swongozwi na u tambudzwa nga maforoṱereke.√√ (2)

15.3 Luka u olwa sa mutambi a re na khani na swili khathihi na lunyadzo.√ Ha thetshelesi mulaedza wa khosi, u hana uri ha nga tsha ḓo fhira Swongozwi nga swili, a ri khosi ya Swongozwi ndi tsilu.√ (2)

15.4 Ndi tshifhinga tsha kale/tshilala.√ Mashango a khou langwa nga mahosi/Vhatshena/maforoṱereke vha tshi dzhiela fhasi vharema.√ (2)

15.5 U lwa he ra pfa hu tshi pfi hu nga vha hone ha u lwela shango mathomoni a bugu ho bvelela musi bugu i tshi fhela, vhadzulapo vha Swongozwi vho fhedza vho dodela Maforoṱereke vhusiku vha vha vhulaha.√√ (2)

15.6 U sa tevhedza mulanga, u dzhia zwithu zwa muṅwe nga khani zwi a dzhenisa muthu khakhathini/khomboni/Muthu a songo swielela vhathu vhane a si vha ḓivhe ngauri matshelo vha nga u shandukela.√ Maforoṱereke vho lingedza u ḓzhiela vharema shango ḽavho, vha fhedza vho vhulawa.√ (2)

15.7 Aironi ya ḓirama ndi musi vhavhali vha tshi ḓivha zwine zwa ḓo bvelela kha mutambi ngeno ene a sa ḓivhi tshithu.√ Maforoṱereke o vha a sa zwi ḓivhi uri Tshilwavhusiku na mmbi yawe vha ḓo vha ḓodela vho eḓela, vha lwa navho fhedzi riṋe sa vhaṱaleli/vhavhali ro vha ri tshi zwi ḓivha.√√ (3)

15.8 Nyambedzano vhukati ha Luka na vhakoma i bvisela khagala vhuḓipfi ha Luka ha u dinalea.√ Luka u sema mukoma na vhaḓinḓa vha khosi Tshilwavhusiku a ita na u vha vhudza uri vha ḓo dzula kha ḽa Swongozwi nga swili.√ (2)

15.9
- Vha dzhielwa fhethu ha pfulo ya thakha dzavho.
- Vha tambudzelwa na u vhulahelwa vhana nga Maforoṱereke.
- Vha shumela Maforoṱereke vha sa holi.
- Vha dzhielwa shango.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

15.10 - Ndo vha ndi tshi nga dzula fhasi nda vha kwengweledza uri vha fhire.
- Ndo vha ndi tshi nga vhiga mulandu mulayoni.
- Ndo vha ndi tshi nga humbela thuso kha vharangaphanḓa vha mashango a re tsini.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

15.11 Ndi a mu pfela vhuṱungu ngauri:
- Ene na vhaṅwe ngae vho fhiselwa madzulo avho.
- Vhathu vha lushaka lwa hawe vho vhulahwa nga vhunzhi.
- O sala a si na musadzi ngauri Ledia musadzi wawe o fhedza o vhulaiwa.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

[25]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUṰE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U ṬOLA MAANEA A ḽITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nṱhesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya ṱhoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṱhisedza nga vhuṱanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa ZRN=6 MARAGA DZA 6	5–6 - Tsenguluso yo nwelelaho ya ṱhoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaṱhisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo - U pfesesa ha nṱhesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	4 - U sumbedza u pfesesa na u sengulusa ṱhoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - U pfesesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	3 - Tsenguluso i fushaho/ linganelaho ya ṱhoho - Hu na dziṅwe mbuno dzavhuḓi dzi tikedzaho ṱhoho - Naho dziṅwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḓi vha na vhuṱanzi vhu sa tendiseiho - U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	2 - Tsenguluso ya ṱhoho i sa fushi - Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho ṱhoho - Kupfesesele kwa fhasi kwa lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	0–1 - A hu na u pfeseswa ha ṱhoho - A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu TL=4 MARAGA 4	4 - Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshoṱhe - Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshoṱhe - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṱokonya, nahone zwo lulama - A hu na vhukhakhi vhu vhonalaho ha girama, mupeleṱo na zwiga zwa u vhala	3 - Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho - Thevhekano ya mbuno i a pfadza - Luambo, thouni na tshitaela vhunzhi zwo lulama	2 - Hu ḓi vha na vhuṅwe vhukhakhi ha tshivhumbeo - Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhaṱeaho ya kupfesesele na ndunzhendunzhe - Luambo lwo faredza vhukhakhi vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	1 - Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho - Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho - Vhukhakhi ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	0-1 - Tshivhumbeo tsho khakhea tshoṱhe - Vhukhakhi vhunzhisa ha luambo na tshitaila

THANYELANI: Arali mulingiwa a sa dzhiela zwi re ngomu lwa tshoṱhe a ṅwala maanea, kha vha mu avhele maraga dza 0 kha zwi re ngomu, tshivhumbeo na luambo.

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U ṬOLA/MAKA MAANEA A ḼITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA/FOLUKUḼOO NA ḌIRAMA [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nṱhesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Tsenguluso ya ṱhoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṱhisedza nga vhuṱanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 15 ZRN= 15	- Phindulo ya maṱhakheṱhakheni/nṱhesa: 14–15 - Phindulo ya maṱhakheni/nṱha: 12–13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya ṱhoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaṱhisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nṱhesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa ṱhoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - Hu na vhuṱanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	- U pfesesa ṱhoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwoṱhe zwiṱalusi zwo dodombedzwaho - Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho ṱhoho - Maṅwe maḵumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṱanzi a vhu tendisei tshifhinga tshoṱhe - U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	- U pfesesa ṱhoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṱalusi zwo senguluswaho nga vhuḓalo - Mbuno ṱhukhu dzi tikedza ṱhoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maṱukuṱuku - U pfesesa huṱuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa	- U pfesesa huṱukuṱuku ha ṱhoho - Ndingedzo yo rembeḓaho/i songo khwaṱhaho ya u fhindula mbudziso - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṋekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10 TL=10	- Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshoṱhe - Marangaphanḓa na magumo ndi zwa nṱhesa - Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḓi nahone a bveledzwa zwi khagala - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṱokonya, nahone zwo lulama	- Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho - Marangaphanḓa na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho - U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa - Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	- Hu na vhuṅwe vhuṱanzi ha tshivhumbeo - U pfadza na ndunzhendunzhe zwi ḓi vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhakhi - Hu na vhukhakhi vhu vhonalaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea - Phara hunzhi dzo lulama	- Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho - Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho - Vhukhakhi ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea	- U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa - Vhukhakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4